

14. SAJANDI KAITSERÜÜD

Koostanud: Raivo Ird

Põhineb Ain Mäesalu loengutel Vikerraadio saatesarjas “Eesti Lugu”:

“Kaitserüüd 1” 02.09.2006 http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=642981

“Kaitserüüd 2” 09.09.2006 http://vikerraadio.err.ee/helid?main_id=643971

Sissejuhatus

13.-14. sajandi Euroopast pärinevaid kaitserüüsid on väga vähe säilinud. Vanade kaitserüüde metall kasutati tavaliselt ära muuks otstarbeks, seetõttu on arheoloogilised leiud väga haruldased. Vähesed olemasolevad leiud kujutavad endast vaid üksikuid kaitserüüde osi. Säilinud on ka mõningaid omaaegseid jooniseid, maale ning skulptuure. Läänemere ruumis on üks väga väärtuslik keskaegsete kaitserüüde leid, see on tulnud välja Rootsist, Visby linna külje all asuvalt kalmistult, kus 1361. aastal toimus suur lahing. Teine väga haruldane kaitserüüde komplekt on aga välja tulnud Eestist, Otepää linnuselt ning pärineb 14. sajandi lõpust.

Pildil: 14. sajandi kaitserüü rekonstruktsioon.

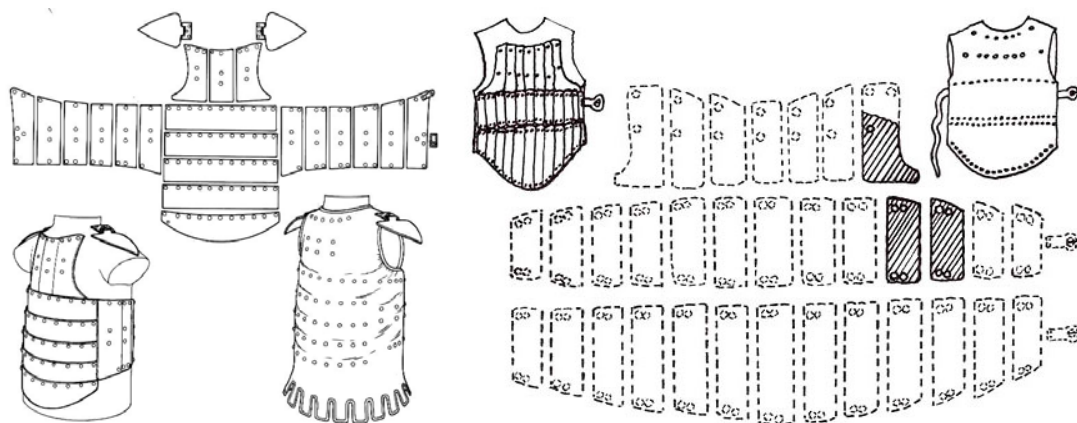
Pildil: Püha Mauritiuse kuju Magdeburgi katedraalis (13. saj).

Euroopa kaitserüüde areng 12.-13. sajandil

Enne 14. sajandit oli põhiliseks rauast kaitserüü tüübiks Euroopas väga pikka aega olnud rõngastest koosnev rõngasrüü, mida tundsid keldid juba hiljemalt 4. sajandil e.m.a. Rõngasrüü laskis õhku läbi ja oli elastne, mistõttu muutus ta eriti populaarseks lõunamaades peetud ristisõdade ajal. 12. sajandi teisel poolel ilmusid ratsariütlite varustusse rõngaspüksid ning rõngaskude kattis nüüd rüütlit pealaest jalatallani. Selline rõngasrüü jäi Lääne-Euroopa peamiseks kaitserüü tüübiks kuni 14. sajandi lõpuni, kuid 14. sajandil võeti sellele lisaks kasutusele täiendavad kaitserüüde osad.

13. sajandil hakkasid moodsamad ammud rõngasrüüst läbi laskma, seetõttu oli vaja täiendavat kaitset. Eelkõige vajab kaitset keha rinnaosa, millele hakati lisama väikesi raudpladikesi, need kinnitati rõngasrüüd katva hõlsti siseküljele. Selliseid pladikestega tugevdatud hõlste võib näha mõningatel Saksamaal asuvatel keskaegsetel kunstiteostel. Üks neist on Püha Mauritiuse kuju Magdeburgi katedraalis, teine kuju asub Winhauseni kloostri. Mõlemal on näha hõlsti peal neete, õrnalt võib aimata ka riide all olevaid nelinurkseid pladikesi. Ka mõningatel 13. sajandi lõpu Skandinaavia kunstiteostel on näha samasuguseid pladikesi. Kirjeldatud areng viiski 14. sajandi alguseks omaette turvisetüübi ehk plaatvesti kujunemiseni.

Järkjärgult ilmus ka jäsemetele täiendavaid kaitselemente - 13. sajandi keskpaiku raudplekist kaitsmed küünarnukkidele ja põlvedele, seejärel küünarvartele, õlavartele ja jalgade peale. Jäsemete siseküljed jäid plaatideta. Rõngassärk ja rõngaspüksid olid valdavalt endiselt plaatvesti ning jäsemekaitsmete all ning kadusid sealt täielikult alles 15. sajandi alguses, seoses täisplaat raudrüü tekkimisega. Kaitserüü all kanti linasest riidest aluspesu, selle peal villaseid pükse ja paksu pehmet vammust. Vammuse küljes olid nahkpaelad erinevate detailide, näiteks küünarnuki- ja põlvekaitsmete, kinnitamiseks.

Pildil: Visby lahingu (1361) matmispaigast ja Otepää linnuselt saadud leidude põhjal tehtud plaatvestide rekonstruktsioonijoonised.

14. sajandi esimese poole plaatvestid ja Visby lahingu leiud

14. sajandil hakati sõjamehe rindkere kaitsevaid rauast plaadikesi kinnitama spetsiaalse nahkvesti siseküljele. Plaadid võisid olla väga erineva suurusega, keskmiselt umbes 5x13 cm. Iga plaat oli tavaliselt kinnitatud nelja neediga. Väljastpoolt olidki plaatvesti pinnal näha ainult kinnitusneetide pead. Vest tõmmati kokku seljataga olevate rihmade abil. Sellised plaatvestid olid käibel umbes aastateni 1360-1370.

14. sajandi esimese poole plaatvestidest on teada päris palju tänu Ojamaal (Gotland, Rootsi) Visby linna lähistel asuvalt kalmistult leitud sõjameeste säilmetele. Rootsi teadlased kaevasid sealt välja üle tuhande skeleti ning leidsid 25 sõdalase jäänuste ümber just sellised plaatvestid. 1361. aastal toimus Visby linna all suur lahing, mille käigus selle kaitsjad, peamiselt Ojamaa talupojad, said lüüa Taani kuninga vägedelt. Langenud ojamaalased maeti sinnasamasse maha. Kuna oli suvine aeg, ei jõutud langenuid tõenäoliselt piisavalt kiiresti matta, mistõttu jäid neist osadele kaitserüüd selga. Käes oli juba ka taoliste plaatvestide ajajärgu lõpp ning langenuid olid peamiselt talupojad, kes kandsid vanamoodsaid ja väheväärtuslikke plaatveste. Ka see võib olla üheks põhjuseks, miks neid ei hakatud laipade seljast ära võtma. Rootsi arheoloogi Thordemani 1940. aastal ilmunud uurimustöö Visby leidudest on Lääne Euroopa jaoks üks põhilisemaid, kui rääkida 14. sajandi kaitserüüdest.

Pildil: Otepäält leitud meistrimärgiga plaadike 14. sajandi esimesest poolest.

14. sajandi esimese poole plaatvestid Eesti aladel

Plaatvestid on olnud levinud ka Eesti alal ning neid on kasutanud isegi eesti talupojad, nagu näitavad mõningad kirjalikud allikad. Ajaloolase Evald Blumfeldti avastatud Järvamaa külade nimekirjas (päribneb ajavahemikust 1288-1346) on muuhulgas ära märgitud, kui palju peab mingi küla sõjakäigu puhul välja panema hobuseid ja mitu meest peab olema plaatvestidega (*plathen*). Järvamaa malev (*malwye*) koosnes nimelt 88 plaatvestidega varustatud vabatalupojast ja 433 tavalisest talupojast. Vabatalupojad ehk maavabad oli Vanal Liivimaal kõrgem ning jõukam talupoegade seisus, kes omasid rohkem maad ning kellel oli rohkem õigusi. Ka naabermaadest on samast perioodist (13.-14.saj) teateid kohalikku päritolu maavabadest ratsaväelaste klassi olemasolust (Preisi rüütlid, Salaspilsi ja Kura kuningad).

Plaatvestid kajastuvad ka Tallinna linna kirjalikes allikates – ka linnakodanikel on taolisi kaitserüüsid 14. sajandil olnud. Näiteks peab kaitserüüde meister Nikolaus Plate 1342. aastal linnale aastamaksuks (pool marka hõbedas) andma plaatvesti, raudkübara ja raudkindad. Arheoloogiliste leidudena on Eestis plaatrüüde plaadikesi välja tulnud kõige enam Otepää linnuselt, kust on leitud 18 plaadikese jäänused. Nende hulgas on ka üks väga haruldane meistrimärgiga plaadike - märgil on kujutatud rõngas, mille sees on rist.

Pildil: Otepäält leitud rinna- või seljaplaat 14. sajandi keskpaigast.

Kaitserüüde areng 14. sajandi teisel poolel ja Otepää leiud

Ajavahemikust 1350-1370 on teada mõningaid kunstiteoseid, mille järgi võib aimata sõjameeste plaatveste katvate hõlstide alla ilmunud rinna keskosasid kaitsvaid suuremaid plaate. Otepää linnuselt on leitud kolm sellist rinnaplaati, mõõtmetega keskmiselt 30x23 cm. Kergelt kummis rinnaplaadid on servadest kaunistatud tihedate neediridadega, ka peale on kaarjalt paigutatud ümarate peadega needid. Tõenäoliselt olid rinnaplaadid pealtpoolt tekstiiliga kaetud. Mujalt Euroopast on taoliste rinnaplaatide leide teda ainult üks - ka Poolast on leitud üks selline. Mõned ajaloolased on pidanud neid ka seljaplaatideks.

Kusagil 1380. aasta paiku toimus uus arenguhüpe. Osa meistreid hakkas nüüd valmistama veelgi suuremaid rinnaplaate. Teine osa aga tegema hoopis senise plaatvesti plaatidest väiksemaid plaate, õigemini metalliribasid (laiusega alla 2 cm, pikkus võis olla väga erinev), mille ühes servas on hästi tihe neetide rida. Taolisi kaitserüüsid nimetakse brigandiinideks. Brigandiinid olid kõige enam levinud Kesk- ja Lõuna-Euroopas, eelkõige Põhja-Itaalias, Austrias, Šveitsis ja Lõuna-Saksamaal.

Otepäält on leitud mõlema tüübi esindajaid - linnuse 1396 aasta põlengu rusude alla jäi kaks suurt rinnakilpi ja üle 300 brigandiinidetali. See on 14. sajandi lõpu kontekstis äärmiselt haruldane avastus, lisaks Otepää kahele suurele rinnaplaadile on kogu maailmast teada veel ainult kolm sellist Saksamaalt, mistõttu need leiud pakuvad suurt huvi teadlastel üle kogu Euroopa. Otepää suurte rinnaplaatide mõõdud on keskmiselt 55x35 cm, need on taotud kumeraks ning kaela ja kaenlaaukude kohalt on servad üles keeratud. Plaatide servades on ilusatest neetidest tihedad read, pealt on plaadid olnud kaetud riidega. Otepää leidude põhjal on tekkinud täiesti uus teooria, et võis esineda ka kombinatsioon suurest rinnakilbist ja brigandiini liistakutest, kuna eelnevalt on neid peetud täiesti erinevateks turvisetüüpideks. Otepää kaitserüüd tunduvad aga olevat just sellised, mille rinnaosa kattis suur plaat, selja- ning kõhuosa aga brigandiini liistakud.

14. sajandi lõpul hakkasid moodsamad ammud plaatrüüdest juba läbi laskma ning vajadus uuenduste järgi viis 15. sajandiks täisplaatraudrüü väljakujunemiseni.

Pildil: Otepäält leitud suur rinnaplaat ja brigandiini liistakud 14. sajandi lõpust.

Muudetud: 05.02.2015